

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ЖУРНАЛИСТИКА И МАСОВА КОМУНИКАЦИЯ

Катедра „Радио и телевизия“

АВТОРЕФЕРАТ

за придобиване

на научната степен „доктор“

по професионално направление 3.5 Обществени комуникации и
информационни науки (Журналистика – Радио)

**Неформалната култура и радиото в България през 80-те години на XX
век**

Автор:

Михаела Робертова Самарджиева

Научен ръководител:

доц. д-р Вяра Ангелова

София, 2020 г.

1. Съдържание на дисертацията

СЪДЪРЖАНИЕ:

Увод.....	6
Първа глава. Духът на времето	20
1. Политически, икономически и социални аспекти	21
1.1. Предшестващи периода знакови политически събития	21
1.2. България през 80-те години – политическо и икономическо състояние.....	23
1.3. Центрове за наблюдение и анализ на общественото мнение (ИСЦ, НИИМ) – „мекият контрол“	27
1.4. Какво вълнуваше обществото през 80-те. Поглед отгоре.	31
2. Младежта в България през 80-те. Състояние и проблеми.....	38
2.1. Проблеми на младите хора в България през 80-те години.....	43
2.2. Детство и юношество.....	44
2.3. Образование	47
2.4. Реализация и трудова дейност	50
2.5. Младите семейства	53
2.6. Здраве на младежта	55
2.7. Отрицателни явления сред младежта	56
2.8. Формални младежки обединения	62
3. Вътрешно деление на периода	67
3.1. Първи етап на „инертен“ партийен контрол 1980-1984 г.....	67
3.2. Втори етап на „векторен“ курс към преустройство 1985-1986 г.	69
3.3. Трети етап на „внезапната“ социална промяна 1987-1989 г.	70
4. Изводи	71
Втора глава. Култура. Неформална култура. Радио	76
1. Култура в България през 80-те години	77

1.1. Култура и политически аспекти	78
1.2. Мястото на музиката в културната сфера.....	84
1.3. Културата и младежта	90
1.4. Култура и свободно време на младежта	94
2. Неформална култура.....	97
2.1. Разбирания за субкултури и контракултура – „западният образец“	98
Субкултури	99
Контракултура	101
2.2. Неформална култура в България през 80-те години	102
Названието	102
Възникване	103
Особености	106
Представители	108
Нови средища, нови „култове“ и „идеологии“	112
Ритуалност и опит за овластяване	115
Новата музика	117
2.3. Разлики в „мисленето“ за неформалната култура	120
3. Българското радио през 80-те	127
3.1. Състояние/основни моменти.....	130
3.2. От идеология към професионални стандарти и аудитория	132
3.3. Специфики на програмата на Българското радио през 80-те години.....	139
3.4. Предавания в ефира на Българското радио през 80-те години.....	142
3.5. Предавания за култура и младежки предавания.....	151
4. Изводи	158
Трета глава. Участниците разказват	162
1. Периодизация/ спомен за началото на неформалната култура и промяна в медийната среда.....	164

2. Отношение на държавата към неформалната култура/ „видимост чрез държавата“.....	169
3. Неформална/ „официална“ култура и медии – „медийна полувидимост“.....	171
4. „Комисиите“ и някои вътрешни „хватки“ за заобикаляне на правилата....	174
5. Преплитане на двата културни масива/ пресечни точки между „официална“ и неформална култура.....	177
6. Неформална култура – политическа роля.....	179
7. Изводи	180
Заключение	185
Използвана Литература.....	189
Други източници (онлайн).....	194
Периодични издания.....	199
Корпус от изследвани архивни документи от фондовете на Централен държавен архив (ЦДА).....	200
Приложение 1.....	210
Научни публикации.....	229

2. Тема, обект и предмет на настоящето изследване. Значимост на избраната тема.

Темата на настоящето изследване „Неформалната култура и радиото в България през 80-те години на XX век“ цели да проследи успоредното съществуване на неформалната култура, чийто пик у нас е именно през 80-те години и културата, предлагана ни от Българското радио за същия период, както и отношението и различните политики, които държавата провежда спрямо тях.

Обект на изследване са младежките движения и предаванията за култура в Българското радио през 80-те години на XX век.

Предмет на анализ са политиките, които държавата провежда в сферата на културата в радиото и към младежките движения; как функционират тези два културни масива – неформалната и „официалната“ култура. Предмет на анализ са и архивните документи, запазили тези политики. Изследваме институционалните архиви, свързани с настоящата тема, предаванията за култура на Българското радио, които ще се опитаме „да видим“ отново посредством архивни данни, поради липсата на звуков архив. Анализираме и дълбочинните интервюта, както с работещи в радиото за изследвания период, така и с представители на неформалната култура, осъществени от мен за целите на това изследване.

Причините да избира тази тема са, че и двете застъпени полета в нея – на неформалната култура и културните политики и предавания за култура на Българското радио през 80-те, сякаш не са достатъчно изследвани и „обговаряни“, както по отделно, така и точно в тази конфигурация. Неформалната култура у нас най-често е разглеждана от изследователите (Гончарова, Митев, Димитров, Стефанов, Тепавичаров, Еленков и др.) в контекста ѝ на контракултура, сравнявана със „западния образец“. Изследвани са макар и слабо различните субкултури, които я съставляват и най-често е „гледано в нея“ през музиката или политическия ѝ контекст – като силна опозиция на режима. Въпреки тези ценни погледи, тя все още остава слабо изследвана в рамките на родната действителност. Както пише Галина Гончарова – „Проблемът за (не)възможната история на българската ъндърграунд-сцена, откроява няколко препятствия за постигането на убедителен разказ: трудният достъп до ъндърграунд общности, спецификите на (пост)социалистическия контекст и липсата на сериозни изследвания по

темата в България. (...) Трудно е, а може би и все още невъзможно, да се говори свободно в изследователски план за история на българска ъндърграунд сцена.¹ Освен липсата на дълбочинни изследвания, неформалната култура у нас рядко е поглеждана през призмата на нейното взаимодействие с медиите, а точно в този ѝ контекст – неформалната култура и пресечните ѝ точки с „официалната“ или „формалната култура“, която предлага Българското радио през периода на 80-те, тя не е обследвана. За „единственото радио“ (по Снежана Попова) или Българското радио през периода на социалистическо управление у нас, изследователите говорят периферно, но засягайки по скоро неговото историческо развитие (Николова) или политическа обвързаност (Еленков, Везенков). И за разлика от предшестващия социализма период, в който имаме „пълен“ и „плътен“, както исторически така и поглед „отвътре“ към радиото („История на радиото в България“ на Веселин Димитров; „Радио и общество“ на Матвей Вълев и др.), то пълна история на „социалистическото радио“² с тълкувания и дълбочинни изследвания на процесите в него, сякаш липсва. Както пише Веселин Димитров – „Историята на радиото в България – през изследвания тук период – не е завършена. (...) време е вече да започне работа по история на радиото в България през последните петдесет години – от 1944 година насам. И да се събира, бързо и енергично, градиво за историята на новото радио – сегашното.“³ Липсата на дълбочинен поглед към радиото в България по време на социализма важи и за избрания от мен период на

¹ Гончарова, Галина. 2018. Българската ъндърграунд сцена преди и сега. Част 1. Учебна дисциплина „Изкуствата и младежките култури в съвременността“, специалност „Култорология“. Философски факултет към Софийски университет „Св. Климент Охридски“, (лекции).

² Ангелова, Вяра. 2019. Българското радио през социализма 1944-1989. (дисертационен труд за придобиване на научна степен „Доктор на науките“). София: Факултет по журналистика и масова комуникация (ръкопис).

³ Димитров, Веселин. История на радиото в България. Книга Втора. София, 1994. ISBN 954-8667-02. с. 350-351.

изследване – 80-те години на ХХ век. Периодът на „късния социализъм“⁴, както го нарича Кристофър Скарбъро представлява интерес за мен, защото несъмнено, като последното десетилетие бележещо края на режима у нас – това е динамично време, наситено с множество промени на почти всички нива – политически, социални, обществени, културни. Тези „раздвижвания“, случващи се още от началото на периода и осезаемо по-динамични след 1985-та година и политическите промени – перестройката на Михаил Горбачов, новата политика „за демократизация и модернизация“ в социалистическото общество и т.н., оказват огромно влияние на почти всички сфери на живот в страната ни, като естествено засягат пряко Българското радио, неговите културни политики и неформалната култура, които са основните ни обекти на изследване.

3. Основна теза, цели, задачи и методи на анализ

Основната теза в настоящето изследване е липсата на еднородно отношение от страна на държавата, както към неформалната култура, така и към „официалната“ култура предлагана ни от Българското радио през последното десетилетие на социалистическо управление в страната ни – в различните периоди на 80-те държавата променя отношението си най-вече към неформалната култура и взаимоотношенията с представителите ѝ. **Държавата не само, че не забранява неформалната култура през целия период на 80-те, а предприема към нея отчетливо различни политики, които водят до любопитни процеси, които анализираме и показваме в настоящето изследване.** Мненията на двата полюса – че неформалите са отричани и

⁴ Скарбъро, Кристофър. Завръщането на Сизиф. Потребление, скука и разпад в България в епохата на късния социализъм. Култура.бг. kultura.bg. [посетен на 28.10.2018 г.], видяно в: <http://kultura.bg/web/%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D1%80%D1%8A%D1%89%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%84/>.

заклеймявани от държавата, а неформалната култура е категорично забранявана (които мнения можем да видим в интервютата, провеждани с представители на неформалната култура) и митологизирането или героизирането на неформалната култура, за което говорят изследователите (Гончарова, Митев) се оказват твърдения на крайностите, представящи ни по-скоро еднопластова гледна точка към изследваните полета. Картината се оказва далеч не толкова черно-бяла, а изпълнена с различни нюанси, особено видими именно в последното десетилетие на социалистическо управление у нас. **През целия период на 80-те държавата всъщност преминава през различни етапи на своето отношение към неформалната култура** – първоначално тя е отричана и забранявана, впоследствие на нея се дава „позволено“ поле на изява, като инструмент или „клапан“ за отпускане на събраното социо-културно напрежение, за да се стигне в края на 80-те не само до „позволяване“ на тази култура, а дори до опит за нейното „овластяване“ – държавата в лицето на различни свои институции организира концерти и изяви на неформалните групи, под шапката на ДКМС, като така едновременно ги съблюдава и „контролира“, но съзнателно или не тя всъщност ги популяризира. **До края на 80-те години в страната ни неформалната култура нито е категорично забранена, нито е „официално“ и изцяло „позволена“.** В хода на изследването ние анализираме и показваме именно тези променящи се процеси в отношенията държава/неформална/официална култура, като твърдим, че нюансите които времето на 80-те и изследваните полета носят са повече от един, а процесите се оказват значително по-динамични от общото схващане за черно-белите и застинали времена на социалистическо управление у нас. Това изменчиво отношение към неформалната култура от страна на държавата ни позволява да наблюдаваме и интересните взаимоотношения, които неконвенционалният културен масив

гради както с медиите, в частност радиото, така и с „официалната култура“, съпътстваща го през изследвания период, които „взаимоотношения“ детайлно представяме в докторантския труд.

Целите на това проучване са да проследим отношението на властта към неформалната култура и културата „звучаща“ по радиото за изследвания период и да видим различните политики, които тя провежда спрямо тях. Да проследим как взаимодействат неформалната култура и „традиционната“, „формалната“ култура, звучаща по Българското радио през 80-те години. За да постигнем тези цели си поставяме, като задачи да проследим културните теми и предавания в Българското радио, както и да обърнем детайлен поглед към неформалната култура – нейните субкултури, отличителните им белези; проявите и формите ѝ на реакция; отношението на държавата и медията радио към нея; как (и дали) те говорят за неформалната култура; тя погледната през призмата на изследователите ѝ, на нейните представители; вливането ѝ или силното ѝ разграничаване от формалната култура и т.н. Основните задачи, които си поставяме в настоящето проучване са:

- Да проследим успоредното съществуване, протичане, „съжителство“ на неформалната култура и „официалната“, формалната култура, която произвежда Българското радио за периода на 80-те години на XX век в страната ни.
- Да открием дали те имат своите пресечни точки, диалогизират ли помежду си. Неформалната култура остава ли само в сферата на „улицата“, на младежките общности, които я припознават; отива ли тя в медията, в радиото; говори ли се за нея; отразяват ли се нейните прояви; припознават ли се, като част от „другата“, формалната култура; влияе ли тя на музиката, културните

тематики, които звучат по Българското радио; „влива“ ли се неформалната в конвенционалната култура;

- Да изследваме предаванията за култура и културните теми, които ни предлага Българското радио през 80-те години, за да видим в по-пълна цялост официалната, конвенционална култура, която „звучи“ от радио ефира за периода.
- Да проследим доколко тези две форми на култура влияят на общия публичен ред⁵ и до колко те остават в чисто „културните“ си функции или са „уред“ за политическо говорене; за опозиция или подкрепяне на режима;
- Да проследим детайлно как държавата се отнася към неформалната култура и нейните представители; променя ли тя отношението си към тях през различните етапи на 80-те години и какви са последващите процеси от проведената държавна политика, спрямо тази сфера.
- Да погледнем на тези две области като на достатъчно достоверен исторически документ, който ни разказва, тълкува и „плътно“ ни показва динамичното време на 80-те.
- Да открием, систематизираме и анализираме възможно най-много свидетелства, документи и архивни материали, които да ни помогнат да „реставрираме“ пълен или поне възможно най-завършен списък на културните и младежки предавания, както и на културните теми в Българското радио, който списък отсъства поради сериозна липса на най-вече звуков архив, показващ ни

⁵ McCombs, M. E. & Shaw, D. L. The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion. Quarterly*, Vol. 36, 1972, p. 176–187. „публичния дневен ред“ – медиите определят най-важните въпроси на деня – за какво да мисли широката аудитория.

делничното звучене и всекидневния ритъм на работа в радиото за разглеждания период.

Целите на това проучване не претендират да разглеждат периода детайлно в неговите историко-политически процеси. Не пряко политическата история следва да е рамка на дисертацията. Изследването не цели да разглежда посочените основни теми и през призмата на музикалната им обосновка. Разбира се, музиката и музикалните стилове са изключително важна част, както от неформалната, така и от „официалната“ култура за периода и те ще присъстват в проучването, но темата ще бъде разгледана основно в културен и социологически аспект.

Методите на работа и източници, които използвахме в настоящия текст са:

- Анализ и систематизиране на архивни материали, като за целта на проучването са прегледани над 200 архивни единици в Централния държавен архив и Партийния архив. Анализ на програмата на радиото във всички издания за периода на 80-те на вестник „Телевизия и радио“, анализ на част от запазения звуков архив на Българското национално радио. Основна част от анализираната информация, с която се опитахме да съставим възможно най-пълен списък на предаванията в Българското радио през 80-те е от броеве на вестник „Телевизия и радио“, обхващащи изследвания период, материали от Информационно-социологическия център (ИСЦ) към Централния комитет (ЦК) на Българската комунистическа партия (БКП), от Учрежденския партийен комитет (УПК) към Българското радио и Първичните партийни организации (ППО), сформирани към различните дирекции на радиото. Особено ценни за нашето изследване бяха информацията от заседанията на 128 ППО към програма „Хоризонт“, сформирана през 1971 г. и 129 ППО към

програма „Христо Ботев“. Първичните партийни организации, като най-малка организационна структура на БКП са най-близо до „ежедневния живот“ в радиото и от проучване на техните архиви, можем ясно да се запознаем със задачите, текущите проблеми и решения, стоящи пред медията на ежедневна база.

- Работа с научна литература, пряко свързана с темата на изследването.
- Провеждане, анализ, критична оценка и коментар на дълбочинни интервюта, както с представители на неформалната култура (направени от мен за целите на това изследване), така и с работещи в радиото за изследвания период. Интервютата с работещи в Българското радио са част от проекта/изследване „Социализмът и радиото в България“ (2017). Проект по ФНИ-СУ, ръководен от доц. д-р Вяра Ангелова, в който взех участие.

Чрез използваната смесена методология на изследване и работата с институционалния архив целяхме да проследим как държавата говори (и какви политики провежда спрямо) неформалната култура и културата в радиото през 80-те години – нашият поглед „отгоре-надолу“.

Чрез дълбочинните интервюта – антропологичните изследвания и свидетелства на участниците (представителите на неформалната култура и работещите в радиото) в процесите искахме да осъществим разрез „отдолу-нагоре“ по изследваните полета.

Чрез работата със специализирана и научна литература, пряко свързана с конкретните теми целяхме да осмислим как изследователите и теоретиците са видели периода от дистанция на времето. В работата съчетаваме методи на изследване на първични и вторични синхронни източници с анализ на дискурси и биографични разкази. Тези различни „ъгли на поглеждане“ в темата ни дават възможност да я обследваме във възможно най-пълна цялост.

4. Ограничения

Ограниченията пред настоящото изследване са няколко, като на първо място поставям липсата на звуков и запазен пълен документален архив за работата на Българското радио през изследвания период. За съжаление настоящото БНР е запазило в архива си отделни интервюта с популярни дейци на културата, с изпълнители и артисти, но цялостен запазен звуков архив на ежедневните предавания с техните сценарии, теми и прилежащата им музика липсва. Също така липсва и систематизиран списък на младежките и културни предавания, който ние ще се опитаме да възстановим до възможна степен. Именно поради липсата на този запазен звуков архив, за да „реставрираме“ изследвания период до колкото е възможно, ние търсим информация по гореописания начин, като си служим със запазените документи, лични разкази и свидетелства, макар те да позволяват само частично реконструиране. Като второ ограничение на работата отчитам факта, че аз като изследовател не съм станала пряк свидетел на изследваното време. От една страна това ме дистанцира емоционално от него, което е позитивно във връзка с обективността на направените наблюдения, но от друга несъмнено носи и своите негативи във възможността ми да зная от първа ръка повече детайли за изследвания период. Друго „препятствие“, което установих в хода на изследването е колко всъщност темата „социализмът в България“ продължава да е предизвикваща реакции – на практика много по-динамични и лични отколкото очаквах, което е любопитно от изследователска гледна точка. **Сякаш социализмът никога няма да се превърне в тема, от която можем да се дистанцираме емоционално.** Както пише Александър Къосев: „Но в българското общество цари война на мненията, истинска битка за образите на

близкото минало, в която фактите не винаги са най-важни.“⁶. Темата за социалистическото управление у нас се оказва **все още проблематична и силно емоционална тема**. Всеки един подход към нейното разглеждане среща противоречиви и крайни оценки. Ако разгледаме периода през това как държавата говори за него (и за себе си), чрез анализ на запазените документи, институционални архиви и доклади на различни звена под прякото ръководство на Българската комунистическа партия (БКП), срещаме отпора на реалните участници – хората живели в това време, които реагират с фразата – „То не беше точно така“. Ако подходим антропологично и направим дълбочинен анализ на интервюта със същите тези хора, можем отново да чуем фразата – „То не беше точно така. Той не знае как беше, аз знам“. Интервютата обаче, заради личната емоция, преживявания, политическа принадлежност, оценка и пречупване на спомена, в зависимост как отделният индивид е „изживял“ времето не могат да бъдат твърда научна обосновка за разчитане на това време. Институционалните архиви или разказът на държавата за самата нея и за времето също не могат да ни представят пълната реалност, защото те в голямата си част, макар да ни дават конкретни сведения за точни политики, решения и действия, са обусловени от „пропагандно“, „официозно“ и „задължително“ говорене. Нито един от двата дискурса по отделно не може да ни даде пълната картина на времената преди 1989 г. у нас. Това време, което е засегнало, оказва се твърде лично всеки един, поставя пред изследователите проблема, че сякаш няма единна истина и няма „То не беше така“. **„Как беше“ и то пак под въпрос можем да видим само ако не изключваме нито една фигура в конструкта**. От дълбочинните интервюта, които ще представим в

⁶ Кьосев, Александър. Как си спомняме социализма: носталгия и омраза. Какво се случи преди '89-та? Исторически сборник за комунизма в България. Фондация „Софийска платформа“ май, 2017. ISBN 978-619-90431-8-9. с. 116.

това изследване наблюдаваме, че всеки има остро противоположно мнение за времето спрямо останалите, а най-любопитното от изследователска гледна точка е, че всъщност тези хора (говорещи за социализма у нас) са живели на едно и също място, по едно и също време и са станали свидетели на едни и същи исторически процеси и факти, но тяхната истинност за преживяното е коренно различна. Заради тези наблюдения в хода на изследването, си позволяваме да категоризираме **социализма у нас и като едно от най-въобразените времена** (по Снежана Попова⁷). И макар режимът да се легитимира с думата „народ“ – което според Ивайло Знеполски е основна легализираща режима матрица и да има желанието да създаде обща, трудеща се единна маса с единно мнение, той на практика след своя край създава най-много индивидуални и силни мнения. Желанието му да ни направи „едно“, всъщност от разстояние на времето, като негови оценители предизвиква точно противоположна реакция. **Сега всеки има своя истина за периода – не единната, обща истина, а „истината – Аз“ са водещи при оценяването му. И тази истина е неоспорима, емоционално наситена, чувствително възпалена – истината на един, Аз, този, който единствен и само той знае „как беше“.** Във връзка с тези мои наблюдения в хода на изследването отбелязвам, че настоящата работа не цели да категоризира времето и да даде „правилното“ тълкувание за неговото случване. Няма и претенцията за абсолютна всеобхватност и оценъчност. Нейната основна задача е по-скоро чрез изследване на област като културата да се опита да даде още една възможност за осмисляне на това спорно време, да добави още един възможен щрих, още един потенциален код за неговото разумно и пълно разчитане.

⁷ Попова, Снежана. Отвъд колективните въображаеми: Разкази без разказвачи. Медиалог, 6/2019 г. [medialog-bg.com](https://www.medialog-bg.com). [посетен на 10.01.2020 г.], видно в: <https://www.medialog-bg.com/?p=3286>.

5. Структура на настоящето изследване.

Докторантският труд е съставен от 188 страници основен текст, включващи Увод, Три глави и Заключение. След Заключението са посочени използваната литература, други използвани източници онлайн, цитираните периодични издания, корпуса от изследвани архивни документи от фондовете на Централен държавен архив (ЦДА), корпуса от изследвани интервюта, Приложение 1, съдържащо интервютата с представители на неформалната култура, проведени от мен за целите на това изследване и научните публикации.

В Увода сме изяснили причините за избиране на настоящата тема, нейната значимост и актуалност, както и обекта и предмета на изследване, основната теза на докторантския труд, целите и задачите, които си поставяме, както и основните инструменти и методи на работа, използвани в изследването.

В Първа глава, озаглавена „Духът на времето“ разглеждаме изследвания период на 80-те години през основния му политически, икономически и социален контекст. Обозначаваме предшестващите периода знакови политически събития и показваме конкретното политическото и икономическо състояние на страната през 80-те. Изследваме обществото и отношението на държавата към него чрез наличната архивна информация от звената и центрите, които помагат на партийното ръководство да следи обществените и социални процеси в държавата – центрите за наблюдение и анализ на общественото мнение – Информационно-социологическия център (ИСЦ) и Научно-изследователския институт за изследване на младежта (НИИМ). Осъществяваме дълбочинен анализ на данните на ежегодни бюлетини, издавани за нуждите на Политбюро, секретарите и членовете на Секретариата на ЦК на БКП. За да разберем какво е вълнувало обществото в страната ни за изследвания период преглеждаме и правим анализ на

информацията от два бюлетина, работещи с писма и запитвания на граждани и техните броеве за целия период на 80-те – „Злободневни проблеми“ и „Какво вълнуваше гражданите в нашата страна“. Извадената и систематизирана от нас информация е представена в табличен вид, където описваме какви теми и проблеми са вълнували най-много гражданите в различните периоди от началото до края на 80-те. Виждаме времето и през младежите на 80-те години в България. Правим това в подточка „Младежта в България през 80-те. Състояние и проблеми“. Чрез анализ на архивни данни синтезираме проблемите на младите хора в България през 80-те години, като ги разделяме в темите – детство и юношество, образование, реализация и трудова дейност, младите семейства, здраве на младежта и отрицателни явления сред младежта. Представяме и формалните младежки обединения в страната за изследвания период. Именно младежите са определени от държавата и институциите за периода, като най-активни потребители на музика и култура, също и като основни творци на неформалната култура, което превръща тази възрастова група във важна за нашето проучване, затова и в тази глава ѝ отделяме по-детайлно внимание. Правим и изцяло авторска типологизация, вътрешно деление на изследвания период, като етапите, които разграничаваме сме разделили условно на – Първи етап на „инертен“ партиен контрол от 1980-1984 г.; Втори етап на „векторен“ курс към преустройство 1985-1986 г. и Трети етап на „внезапната“ социална промяна 1987-1989 г.

Във Втора глава, озаглавена „Култура. Неформална култура. Радио“ се спираме подробно на основните ни полета на анализ – културата, Българското радио и неформалната култура. Проследяваме каква е общата културна картина в страната за периода на 80-те – отличителните ѝ характеристики, политическите ѝ аспекти, мястото на музиката в културната сфера и досега на младежта с предлаганата „формална“ култура. Наблюдаваме

как в изследвания период държавата постепенно променя културната си политика. Случва се предефиниране на понятия и от средата на периода (след 1985 г.) се осъществява съвсем нов курс в партийната културна политика – до скоро „периферни“, „неприемливи“ и „забранени“ стилове музика и форми (естрада, рок, западни кавъри) постепенно се „одобряват“ от държавата, а в края на периода, тя не само ги позволява, а дори се опитва „да ги осинови“, да ги постави „под своята опека“. Правим анализ на състоянието на Българското радио за периода на 80-те години и предлаганите в него предавания. Обръщаме по-детайлно внимание на младежките и предаванията за култура. **Като значителен принос на работата считаме, съставения възможно най-пълнен списък на предаванията на Българското радио през 80-те години, който списък е изготвен посредством анализ и синтез на информацията от всички броеве на вестник „Телевизия и радио“, излизали за целия период на 80-те години. Такъв списък до момента не беше наличен.** Той може да бъде добра основа, която да даде началото на по-задълбочено и прецизно изучаването на програмата на Българското радио през 80-те. Изучаване, силно затруднено поради липсата на запазен документален и звуков архив и поради някои определени специфики на радиопрограмта на Българското радио, за които говорим в изследването. Разхвърляните спомени на водещи и работещи в радиото за периода на 80-те години рядко се припокриват с точните имена, час на излъчване и конкретно съдържание на различните и богати по тематика и вид предавания в ефира. Затова считаме събирането в таблица и разделянето по теми на различните предавания за периода на 80-те години в настоящето изследване за негов позитив и добро начало при по-нататъшното задълбочено проучване на предаванията. Във Втора глава поглеждаме детайлно и в неформалната култура с нейните специфики – спираме се на названието, възникване, особености, представители, новата музика на неформалната

култура, нови средища, „култове“ и „идеологии“. Изясняваме с какво „българската“ неформална култура се отличава от „западния образец“ – общовалидното понятие за контракултура и защо тя може да бъде определена, като специфично само „българско явление“, отличаващо се с определени характеристики.

В Трета глава, озаглавена „Участниците разказват“ представяме анализ на интервюта на работили в радиото през 80-те години и на участници в неформалната култура за същия период. Интервютата с работещи в Българското радио са част от проекта/изследване „Социализмът и радиото в България“ (2017). Проект по ФНИ-СУ, ръководен от доц. д-р Вяра Ангелова, в който взех участие. С дълбочинни интервюта в проекта са интервюирани 26 журналисти, музикални журналисти и водещи на музикални предавания, говорители и инженерно-технически сътрудници. Другият ни корпус от интервюта – дълбочинните интервюта с представители на неформалната култура са направени от мен в периода 2019-2020 г. за нуждите на настоящето изследване. Те са проведени с:

- Нели Недева-Воева – фотограф, съпруга на фронтмена на „Нова Генерация“ Димитър Воев, тя е и основател на Фондация „Димитър Воев“. През 80-те работи като фотожурналист за издания под патронажа на ДКМС.
- Петър Миланов – журналист, работил в „Софияпрес“ през 80-те. Понастоящем е председател на Фондация „Димитър Воев“.
- Васил Гюров – бас китарист и фронтмен на групите „Кале“, „Ревю“, „Африка“ и „Камион“, свирил с „Нова генерация“.
- Емил Братанов – журналист, водещ в съботното младежко шоу на програма „Христо Ботев“ – „Как си ти?“. През 1990 г. стартира авторската си класация за любителски записи и непрофесионални

групи „Блек Топ – Гласове и мелодии, които не помним”. От следващата година започва и собственото си предаване „Музикална кутия“.

Избрахме именно тези представители на неформалната култура, заради двойката им роля. Те едновременно са станали част от процесите по възникване и разцвет на неформалната култура през 80-те, но са имали възможност „да я погледнат“ и в по-широк смисъл. Васил Гюров, като представител на неформалната култура, но и като музикант и изпълнител – част както от общностите, събирали се на „Кравай“ и „Синьото“, така и участник в Първия софийски рок фестивал и други концерти и прояви на неформалната култура. Васил Гюров основава група „Кале“, което легендарно сваляне от сцената през 1987 г. на Първия софийския рок фестивал придава на групата мигновено култов статут и става показателно за отношението на държавата към алтернативните прояви. Емил Братанов е свидетел на зараждането и разцвета на неформалната култура, но той е и „врзката“ на новия алтернативен стил музика с медията радио – неговият поглед е от гледището на запален меломан, журналист и водещ **на предаването „Как си ти?“ по „Христо Ботев“ през 80-те, което се оказва почти единствената „врата“ към медията за неформалната култура, макар и само чрез нейната музика.** Петър Миланов и Нели Недева-Воева също разказват за неформалната култура, като участници в процесите, но и като журналисти, намиращи се на тънката граница – държава-неформали, защото през 80-те, те са част от държавния печат. Петър Миланов работи в „Софияпрес“, а Нели Недева-Воева работи като фотожурналист за издания под патронажа на ДКМС, като в. „Студентска Трибуна“. Техните свидетелства ни разказват за това как те в ролята си на близки до музиканти и неформали са видели новите

процеси, но и как държавата „ги е видяла“ през „официалния“ и „младежкия“ си печат и по-важното – как е избрала да ги покаже. След дълбочинен анализ на интервютата и систематизиране на данните от тях сме спрели вниманието си на няколко основни теми – Периодизация/ спомен за началото на неформалната култура и промяна в медийната среда; Отношение на държавата към неформалната култура/ „видимост чрез държавата“; Неформална/ „официална“ култура и медии – „медийна полувидимост“; „Комисиите“ и някои вътрешни „хватки“ за заобикаляне на правилата; Преплитане на двата културни масива/ пресечни точки между „официална“ и неформална култура; Неформална култура – политическа роля. Пълните интервюта с представителите на неформалната култура представяме в Приложение 1 на настоящето изследване.

6. Заключение

В настоящата тема „Неформалната култура и радиото в България през 80-те години на 20 век“ се опитахме във възможно най-пълна цялост да видим избрания от нас период на изследване – последното десетилетие на социалистическо управление в страната ни посредством неформалната култура, която се случва най-ярко именно и само през 80-те и нейната връзка с медията радио и конвенционалната или „официална“ култура, която радиото предлага за периода. Наблюдавахме и различните политики, които държавата провежда спрямо избраните ни полета на изследване и установихме, че отношението на държавата отчетливо се променя през различните етапи на 80-те спрямо „официалната“, но най-вече спрямо неформалната култура и нейните представители. Общото схващане, че неформалната култура е била категорично забранявана и отричана през периода на своето съществуване се оказва нерелевантно, като в хода на изследването наблюдавахме

променливото отношение към този нов за страната ни културен масив и анализирахме любопитните процеси, които произтичат от различните етапи на водената държавна политика спрямо него. Погледът към такива „екстраординарни“ прояви, независимо в коя сфера от обществения живот се случват, които са характерни само за един определен исторически период, каквато е неформалната култура за 80-те у нас, могат да ни разкажат много за времето не само в културен аспект – те говорят достатъчно ясно и за самата форма на управление, за нейната същност и за състоянието и нагласите на обществото в конкретния времеви отрязък.

Пред новия културен масив държавата няма категорична оценъчност. Неформалната култура у нас за периода на 80-те години нито е била категорично забранявана, нито обаче ѝ е дадено изцяло „свободно“ поле за изява. На пръв поглед изводът, че държавата не знае как да се справи с тази нова форма на култура и затова не се произнася категорично за нейния „статут“ е релевантен в първите години на 80-те, но след 85-та година ясно наблюдаваме как държавата се опитва да „включи“ тази нова култура в услуга на водената държавна и културна политика. Дали, за да покаже „демократичното си лице“ в унисон с подетия от Горбачов дух към модернизация, гласност и преустройство, дали за да отпусне клапана на събралото се социо-културно напрежение или за да контролира и канализира една нова културна форма, добила изключителна популярност сред младежта – държавата макар и не категорично произнесла се за легитимността на неформалната култура не остава безучастна и предприема различни по вид действия спрямо нея. Новопоявилите се неконвенционални форми, заедно с алтернативната си музика са допускани в обществото „донякъде“, каквато се оказва и медийната свобода в последното десетилетие на социалистическо

управление в страната ни – „полувъзможна“. Строгите партийни норми са далеч по-свободни, но те са още налични и това определя водещия, както политически, така и обществен и медиен дискурс у нас. Любопитен факт е, че неформалната култура в най-автентичния си вид приключва съществуването си някъде около 1995 г., което я превръща в **„културно огледало“ на последното десетилетие от социалистическото управление у нас и последвалия преход** – при липса на затворена и авторитарна система срещу която да стои, в чийто условия да проявява своя неформален характер и самата неформална култура става несъстоятелна. Изменяйки се в по-късен етап, според изследователите (Гончарова, Стойков) като култура, която по-скоро има лайфстайл белези, а не неподправена автентичност, неформалната култура у нас през периода на 80-те се оказва **специфичен български феномен**. Ето защо освен, като точен и автентичен „лакмус“, който да ни разкаже най-детайлно конкретното историческо време, тя се явява и част от останалите социо-културни натрупвания за изследвания период, които характеризират „различността“ на 80-те години, спрямо предходните периоди на социалистическо управление. Радиото, „официалната“ и неформална култура през периода на 80-те години в страната ни попадат в любопитния дисонанс между все повече „свобода“, движеща се в партийните норми на несвободата. На все повече възможност за изява, ограничена до предела на позволените, възможни норми на изявата. Нищо не е на пръв поглед категорично забранявано, но се оказва, че и нищо не може да претендира за пълна и автентична свобода. Обществената и културна енергия, заключени в периода на 80-те, както и проявите на неформалната култура са толкова ярки по своята същност и **„поради“**, а не единствено **„въпреки“** политическите ограничения на времето. „Диалогът“ между неформалната култура и радиото е метафоричен, но и показателен пример за „новото“, което се проявява в

страната ни през 80-те, срещащо „трудността на комисията“, но все пак неминуемо навлизащо в обществото ни и заставащо във фокуса на общественото внимание. В хода на изследването са видими именно променящите се процеси в отношенията държава/неформална/официална култура, като твърдим, че нюансите, които времето на 80-те и изследваните полета носят са повече от един, а процесите се оказват значително по-динамични от общото схващане за черно-белите и застинали времена на социалистическо управление у нас. Ето защо е важно да спрем погледа си не в крайната оценъчност, оказваща се почти невъзможна за тези нееднозначни исторически времена, а в дълбочинното изучаване на процесите, които могат да ни помогнат да видим „по-точно“ времето, далеч от полюсните му характеристики.

7. Приносни моменти

Дисертацията „Неформалната култура и радиото в България през 80-те години на XX век“ е подходяща отправна точка за бъдещи академични изследвания в областта. В това направление могат да бъдат очертани няколко основни приноси на дисертацията:

- Тя насочва погледа към един друг възможен прочит на основните обекти на изследване – неформалната култура и „официалната“ конвенционална култура, която предлага Българското радио за изследвания период, разширявайки рамките на вече наличния научен дискурс по избраните теми. Дисертацията разглежда неформалната култура в един нов контекст, опитвайки се да се разграничи от полюсните и съществуващи вече оценки и начини, по които тя е анализирана до момента.

- Неформалната култура у нас рядко е поглеждана през призмата на нейното взаимодействие с медиите, а точно в този ѝ контекст – неформалната култура и пресечните ѝ точки с „официалната“ или „формалната култура“, която предлага Българското радио през периода на 80-те, тя не е обследвана. Дисертацията за пръв път предлага научно изследване на избраните полета точно в това им взаимодействие.

- В дисертацията се прави опит за изготвяне на цялостен, систематизиран и разделен тематично списък на предаванията в Българското радио, звучали за целия период на 80-те години. Такъв списък до момента не е наличен. Този списък би могъл да е отправна точка за множество изследвания върху програмата на Българското радио, които изследвания и до момента са силно затруднени поради липсата на запазен цялостен звуков архив, който да ни показва ежедневно, делнично звучене на радиото преди 1989 г.

- Дисертацията показва богат набор от архивни данни и информация, която е издирена и в повечето случаи представена за пръв път.

8. Авторски научни публикации

Самарджиева, Михаела. Неформалната култура и медиите в България през 80-те години на XX век. Диалогът не/възможен? сп. Медиалог. Брой 2, 2017 г. ISSN 2535-0846. <<https://www.medialog-bg.com/?p=693>>.

Самарджиева, Михаела. Реакциите на българските младежи към три „извънредни“ събития за 80-те години на XX век. Архиви. сп. Медиалог. Брой 4, 2018 г. ISSN 2535-0846. <<https://www.medialog-bg.com/?p=1377>>.

Самарджиева, Михаела. Отзив за националната научна конференция „Медии и журналистика – професионални стандарти между властта и парите“. ФЖМК, 11 май, 2018 г. сп. Медиалог. Брой: 4, 2018 г. ISSN 2535-0846. <<https://www.medialog-bg.com/?p=1260>>.